

Marjan Britovšek

TRAGEDIJA NIKOLAJA IVANOVIČA BUHARINA

Stalinov boj za avtorsko oblast

Ko je Stalin s pomočjo »desnice« premagal levo opozicijo, ki jo je vodil Trocki, in »Združeno opozicijo« pod vodstvom Trockega, Zinovjeva in Kameneva z metodami falsificiranja zgodovinskih dejstev in zavestnih provokacij, so se buharinovci navduševali nad Stalinovo iznajdljivostjo in spretnostjo. Stalin – »ta skromni človek z rumenimi očmi«, kot ga je označil eden od voditeljev opozicije Krestinski, je tako hipnotiziral svoje takratne zaveznike buharinovce, da so spregledali notranjo revolucijo v partiji, ki jo je Stalin izvedel tudi za boj proti njim.

Kaj so lahko proti takšnemu mehanizmu Stalinove osebne moči postavili nasproti Buharin in njegova skupina? Zelo malo: akademske spomenice, naslovljene na CK, da so njihovi pogledi pravilni. Buharinovci so pozivali k razumnosti zaradi »interesov države in same partije« ter se sklicevali na »vest partije«. Stalin pa se je lahko zanesel na organizacijsko silo strankinega aparata in na podporo na vse pripravljenih netankovestnih partijskih karieristov. Povsem se je zavedal taktične premoči in konsekventno sledil svojim ciljem. V svojih sklepih ni nikoli prehiteval. Članom opozicije je dal možnost in priliko, da so na zaprtih sejah CK izpovedovali svoja stališča. Še več. Zavestno je provociral njihove nastope. Včasih je nalašč hlinil pred svojimi nasprotniki osebno moč, drugič se je povsem umaknil v senco, za kulise in dopuščal možnost, da odstopi, če bi bilo to potrebno. Toda njegov aparat je tedaj deloval še bolj vztrajno in smotno. »Za vse ni kriv toliko Stalin, kot ta prekleti aparat, ki je v njegovih rokah«, je nemočno ugotavljal Buharinov pristaš Uglanov, ko je bil frakcijski boj med Stalinom in Buharinom na višku. Takšen vtis o sebi je pri svojih nasprotnikih lahko ustvarjal samo Stalin.

Že v času bojev proti Trockemu v zvezi z Zinovjevom in Kamenevom in kasneje v boju proti Zinovjevu in Kamenevu v zavezništvu z Buharinom in Rikovom je bila za Stalinovo ravnanje značilna elastična taktika in v vseh podrobnostih izdelana strategija. Hotel je uničiti »leninsko gardo starih boljševikov«, da bi lahko gradil svojo lastno stranko. Dvoje ovir na poti k temu končnemu cilju – levo in Združeno opozicijo – je relativno z lahkoto premagal. Pri tem se ni opiral toliko na svojo avtoriteto, kot na avtoriteto, ki so jo uživali v partiji njegovi tedanji zavezniki Buharin, Rikov in Tomski. V usodni boj z njimi pa je Stalin vnesel ves svoj organizacijsko-kombinatorski dar.

Buharinova grupacija, ki jo je Stalin označil za desno opozicijo, je predstavljala zadnji poizkus, da ohranijo v VKP/b/ kolektivno vodstvo in preprečijo Stalinovo osebno diktaturo. Buharinov poraz je imel, enako kot poraz leve opozicije, velike socialne posledice. Če ga ocenjujemo z zgodovinskega vidika, je predstavljал uvod v politično »revolucijo od zgoraj« in v zgodovinsko obdobje stalinizma. Stalinova zmaga in njen politični pomen je vsekakor ena največjih zgodovinskih dilem. Odgovor na to vprašanje je deloma podan v politični diskusiji med stalinisti in buharinovci.

Vzporedno z »graditvijo socializma« je Stalin krepil razredni boj. Med državljansko vojno so se močno uveljavile oblike militarizacije partijskega delovanja. NEP je sicer prinesel določeno demilitarizacijo, kljub temu pa vojaški način reševanja ekonomskih problemov ni nikoli povsem izginil. Administrativno samovoljo in ostanke vojnega komunizma so redno kritizirali, tako Buharin kot drugi voditelji, Stalin pa je v kriznem vzdušju v letih 1928/29 obnovil vojno tradicijo, ji dal novo vsebino in jo začel prenarejati v svojem duhu.

Buharinovi nazori so bili Stalinovim diametralno nasprotni: napredek socializma zahteva in pogojuje pojemanje razrednih konfliktov in državljanske vojne.

Stalina je pri njegovi teoriji krepitve razrednega boja navdihovala bolj vojaška kot marksistična tradicija. Ta njegova izvirna teorija je utemeljila velikodržavje, za resnične revolucio-

narje pa je imela tragične posledice. Ta teorija je postala dogma Stalinovega četrtsotletnega vladanja. Nanjo se je skliceval v boju s kulaki, v aferi Šahti in kadar je pozival k budnosti pred anonimnimi kontrarevolucionarji. Svojo vizijo o nujnosti krepitve razrednega boja in države je v tridesetih letih razvil v teorijo o »zaroti ljudskih sovražnikov« in jo stopnjeval v množični teror. Takšne konsekvence so bile Buharinu jasne že v juniju leta 1928, ko je prvič slišal Stalina govoriti o tem: »To je idiotska nevednost ... Rezultat je lahko samo policijska država«.¹

Militantne teme nastajajočega stalinizma so bile osrednje torišče boja med Buharinom in Stalinom. Bile so radikalno nasprotne Buharinovim osnovnim stališčem o nujnosti razrednega sodelovanja, državljanskega miru in revolucionarnega razvoja po oktobrski revoluciji. Sistematični Stalinovi teroristični izredni ukrepi so bili antiteza Buharinovi spravljivi, miroljubni politiki v duhu nepovskih metod. Buharin je že v juliju 1928 svaril, da se celo oprezni program kolektivizacije lahko degenerira v poizkus, da mužike s silo naženejo v komuno.² Svaril je pred umetnim uvajanjem komunizma na podeželje.³ Stalina je obtoževal, da namerava obnoviti vojni komunizem, da uvaža vojaško-fevdalno politiko, ki vodi v državljansko vojno.⁴ Stalinisti so ocenjevali ideje buharincev o mirnem razvoju kot liberalne neumnosti. Buharina so dolžili, da hoče iz Lenina napraviti apostola državljanskega miru, njegove pozive k preudarnosti in normalizaciji pa so žigosali za znake defetizma, pesimizma in demoralizacije.⁵

Obdobje Stalinovega vzpona na oblast je bilo obdobje degeneracije stranke in fizične likvidacije glavnih starih kadrov boljševiške stranke. Hkrati je bilo to obdobje nastajanja nove, Stalinove partije, čeprav je do vključno leta 1952 še naprej nosila staro ime. Povsem zakonit proces je bil, da so se v protislovjih med teoretičnimi dogmami in objektivnimi pogoji v partiji pojavljale številne skupine in opozicija, ki so predlagale svoje lastne recepte oziroma platforme, metode in prijeme, da bi rešili, kar se je še dalo rešiti. Toda tragedija vseh opozicijskih skupin je bila, da je Stalin preprečil izvajanje njihovih zamisli in ciljev že v embrionalni fazi. Njihovi idejni koncepti so ostali »nedonošeni«. Stali se je loteval družbenih problemov kot praktik. Da bi bila njegova oblast močna, monolitna, je bilo treba partijo očistiti opozicije »romantičnih sanjačev, literatov, doktrinarjev« in jo spremeniti v partijo realistov, pokornih izvajalcev, predanih nezmotljivemu voditelju. Obdržali so revolucionarno frazeologijo, ki je ohranjala videz Leninove dediščine, stalinsko partijo pa so napolnili z novo vsebino. Stalinova metoda so bile občasne čistke starih članov partije in masovno sprejemanje novih članov, kakršni so ustrezali novim zahtevam.

Začetek »velike čistke Ježova« navadno povezujejo z ubojem Sergija Kirova leta 1934. Mnogi politično neuki ljudje so preprosto razmišljali: Če Kirov ne bi bil ubit, ne bi bilo ježovščine. Ta čistka je trajala vse do leta 1939, se vzpenjala, padala in občasno zamrla. Uboj Kirova je, ne glede na to, kdo ga je ubil, stalinisti ali antistalinisti, ustvaril nadvse ugodno pretvezo, da dajo čistkam ne le nov zamah, ampak tudi novo vsebino. Če so prej partijo čistili na javnih sestankih komisij CKK, je po uboju Kirova partijo čistil na osnovi sklepa z dne 13. maja 1935 o zamenjavi partijskih dokumentov sam partijski aparat po kabinetih sekretarjev rajonskih komitejev, oblastnih komitejev in nacionalnih CK komunističnih partij. Na zadnji stopnji je čistka pod Ježovom dobila nove razsežnosti; odtlej so bile čistke v pristojnosti aparata NKVD.⁶

Ježovska stopnja velike čistke pa se je tedaj, v letu 1936, šele začela. Razmahnila se je leta 1937, višek pa je dosegla leta 1938 s procesom proti Buharinu. V Moskvi je prišlo v tem času do štirih velikih procesov:

1. Proces proti Zinovjevu, Kamenevu in drugim v avgustu leta 1936.

¹ Buharin-Kamenev, Memorandum. Arhiv Trockega T 1897.

² Plenum CK VKP (b) julija 1928. Arhiv Trockega T 1901.

³ Ključeva Z.I., Idejnoje hozjanstvenoje organizacionoje ukreplenije komunističeskoj partii v uslovijah borbi za postrojenje socializma v SSSR, Moskva 1970, str. 256.

⁴ Uvodnik v Pravdi z dne 14. julija 1928, str. 1.

⁵ Pravda z dne 24. aprila 1929, str. 1; Izvestija z dne 23. aprila 1929, str. 1; Pospišev je žigosal Buharina v časopisu Istoričeskij arhiv št. 2/1962, str. 193.

⁶ Ježov je bil sekretar CK partije in predsednik Komisije partijskega nadzorstva. Imenovan je bil tudi za ljudskega komisarja za notranje zadeve ZSSR v položaju »generalnega komisarja državne varnosti ZSSR«.

2. Proces proti Pjatakovu, Radeku in drugim v januarju leta 1937.
3. Proces proti maršalom Tuhačevskemu in Jakirju v juniju 1937.
4. Proces proti Buharinu in Rikovu v marcu 1938.

Medtem ko so bili procesi proti najvidnejšim Leninovim sobojevnikom, članom njegovega najozžjega štaba, njihov »privilegij«, so na stotine tisočev državljanov zaprli in likvidirali brez procesov na osnovi sumarnih razsodb »posebnih trojk NKVD«, ali posebnih »Svetov NKVD«. Točnih podatkov o tem, proti koliko nepartijcev so kazensko ukrepali ni. Posebne komisije sedaj proučujejo obseg teh čistk.

Čistke so pomenile uničenje stare leninske stranke in ustanovitev nove Stalinove partije. Uničen je bil tudi stari leninski vodilni kader.

Prvi proces proti »leningrajskemu terorističnemu centru« so organizirali že ob koncu decembra 1934. Proces se je izjalovil, ker nihče od obtožencev, vključno z Nikolajevom, ni priznal, da je bil član imaginarnega »centra«, ki v resnici sploh ni obstajal. Kljub temu so bili vsi obtoženci ustreljeni že na dan objave smrtne obsodbe, to je 29. decembra 1934 kot člani tega terorističnega »centra«. Ta center naj bi baje deloval po smernicah vodilnega moskovskega terorističnega centra, na čelu katerega naj bi bila Zinovjev in Kamenjev.

Zinovjevu in Kamenovu so naprtili dva procesa. Prvega so uprizorili v dneh od 15. do 16. januarja 1935. Obdolžili so ju, da sta naročila Nikolajevu in njegovi skupini uboj Kirova. Člani skupine Nikolajeva naj bi bili zinovjevci, čeprav je bil Nikolajev vseskozi goreč privrženec Stalina. Da bi bili zinovjevci, so odločno zanikali na procesu tudi sami obtoženci; pri zaslišanjih tedaj verjetno še niso uporabljali metode mučenja, da bi izsilili priznanje krivde.

Kamenev je na sodišču izjavil: »Povedati moram, da po značaju nisem strahopetec, toda nikoli nisem stavil upe v oboroženi boj.« Ko je sodišče izreklo sodbo, da je bil na čelu moskovskega terorističnega centra, je Kamenev ironično pripomnil: »Preživel sem petdeset let, pa nisem videl tega centra, v katerem sem baje deloval.« Podobne so bile tudi izjave Zinovjeva, ki je poudaril, da je od 16 obtožencev, ki sedijo skupaj z njim na zatožni klopi, večino prvič videl na sodišču.⁷ Med obtoženci so bili nekateri stari boljševiki, osebni prijatelji obeh glavnih obtožencev, večina obtožencev pa so bili provokatorji NKVD, ki so na sodišču vneto obremenjevali Zinovjeva in Kamenova.

Zinovjev in Kamenev sta kategorično zavračala »odkritostne izjave neznanih ljudi«, ki so trdili, da so jih zinovjevci nagovarjali, naj ubijejo nekatere voditelje stranke. Kategorično sta zanikala sodelovanje pri kakršnemkoli terorističnem centru. Toda potem, ko so bili ustreljeni skupaj z Nikolajevom nekateri njuni leningrajski privrženci, sta priznala svojo »moralno krivdo«, za kar so obsodili Zinovjeva na osem let, Kameneva pa na pet let ječe.

V pripravih velike čistke se je Stalin opiral na politbiro in na NKVD. V času uboja Kirova je politbiro štel 11 članov, v njem so bili Stalin, Kirov, Molotov, Ordžonikidze, Kaganovič, Vorošilov, Andrejev, Kujbišev, Kalinin, Kosior, Čubar, in šest kandidatov: Mikojan, Pospišev, Rutzutak, Petrovski, Ejhe in Šverniki. Osnovno vprašanje za Stalina je bilo, kdo od navedenih članov in kandidatov politbiroja ga bo podprl brez pridržkov in v vseh okoliščinah pri izvajanju velike čistke. Sodeč po sovjetskih virih in na osnovi objektivnih dejstev so Stalina podpirali brez pridržkov Molotov, Kaganovič, Vorošilov, Andrejev in v nekoliko manjši meri Kalinin. Kirov, Ordžonikidze, Kujbišev, Kosior in Čubar Stalina niso podpirali. Njihova usoda je bila kmalu zapečatenata. Med kandidati je Stalin imel najzvestejša privrženca v Mikojanu in Šverniku, drugi kandidati: Pospišev, Rutzutak, Ejhe in Petrovski pa ga pri načrtovanju velikih čistk niso podpirali; z izjemo Petrovskega so vsi izgubili življenje v Stalinovih kazematah. Svojih domnevnih oponentov se Stalin vse do »ježovščine« v letih 1937/38 ni dotaknil. V veljavi so bila takšna pravila, ki so Stalinu onemogočala ukrepanje proti njim. Stalinski del politbiroja je predstavljal, tako kot v obdobju Trockega, politbiro v politbiroju.

Dva meseca po uboju Kirova in dva tedna po prvi obsodbi Zinovjeva in Kameneva se je 1. februarja 1935 sestal plenum CK partije. Na tem plenumu so sprejeli tri organizacijske sklepe, ki na videz niso imeli nič skupnega z bodočo čistko, toda praktično so pomenili pomemben korak k njeni organizaciji. To so bili naslednji sklepi: Namesto Kirova je postal

⁷ Višinski A., Sudebnije reči, str. 390.

član politbiroja Mikojan. Za sekretarja CK partije za varnost države /NKVD/ je bil imenovan Ježov, ki je bil imenovan tudi za predsednika komisije partijske kontrole pri CK. Naslednik Kirova v Leningradu je postal Ždanov, ki je postal kandidat politbiroja. Leta 1936 sta Ždanov in Ježov postala člana politbiroja.

Stalin Zinovjeva in Kameneva ni pregнал v Sibirijo, ampak se je z njuno usodo poigral. V samicah Lubljanke so s fizičnimi sredstvi izsiljevali zinovjcem »priznanja«. Pretepali so jih, dokler niso podpisali fantastičnih priznaj, da so ne samo ubili Kirova, temveč so namestili ubiti tudi Stalina, Kaganoviča, Vorošilova, Ždanova, Kosiorja, Postiševa, Ordžonikidzeja in Jagodo. V avgustu 1936 je prišlo do novega javnega političnega procesa v Moskvi proti Leninovi stari gardi. Ta drugi proces proti Zinovjevu in Kamenevu so pripravili zelo skrbno. Stalin, Jagoda, Ježov in Višinski so si zelo prizadevali, da bi proces uspel. Od izida porcesa je bilo odvisno, kako in v kakšnem obsegu bo Stalin lahko uresničil svoj načrt velike čistke. Zasliševalce – med nje sta sodila tudi Jagoda in njegov bodoči naslednik Ježov – so dobro poučili in jim dali natančne smernice. Med zasliševanjem so Zinovjevu in Kamenevu obljubljali različne ugodnosti in ju silili, naj pred vrhovnim sodiščem priznata, da je bil Kirov ubit po njunem in Trockega ukazu in da so bili pripravljeni ubiti tudi druge voditelje, da bi prevzeli oblast. Zinovjevu in Kamenevu so dali vedeti, da ju lahko ustrelijo tudi brez vsakega sodišča in da je v njunem interesu, da sprejmeta predloženi načrt procesa. V tem primeru bosta Stalin in CK jamčila za njuno življenje, člane njunih družin pa bodo izpustili iz ječe. Po dolgotrajnem nasprotovanju in po zagotovitvi na štiri oči sta se Zinovjev in Kamenev vdala, zahtevala pa sta sestanek s člani politbiroja, ki naj bi jamčili, da bodo obljube izpolnjene. Stalin se je zavedal, da vsi člani politbiroja, če bi jih Zinovjev in Kamenev seznanila s »sporočkom«, ne bodo soglašali s sodno komedijo. Zato je politbiro na Stalinov predlog sestavil komisijo, ki naj bi se sestala z obema zapornikoma. Predlagani sestav komisije je bil tak, da se je Stalin nanjo lahko povsem zanesel. Sestavljali so jo: Stalin, Molotov, Mikojan, Kaganovič, Andrejev, Ždanov in Vorošilov.

Na sestanku komisije politbiroja z Zinovjevom in Kamenevom je Stalin potrdil pogoje, ki mu jih je predložil sekretar CK za NKVD Ježov. Povedali so mu, da je Zinovjev izrazil sum, da bodo obtožence ustrelili, čeprav bodo na procesu odigrali dogovorjeno vlogo. Zahteval je Stalinovo osebno jamstvo. Stalin je baje na to zlobno pripomnil: »Če ne verjamete politbiroju, kakšna jamstva še hočete? Nemara želite jamstveno pismo iz Ženeve od Lige narodov?« Zinovjev je bil dejansko zelo naiven, da je od Stalina zahteval in pričakoval zaščito. Srečanje so končali s sklenitvijo sporazuma: Zinovjev in Kamenev bosta potrdila vse, kar od njiju zahtevajo. Stalin in politbiro pa jamčijo za njuni življenji.

Zinovjev, Kamenev in drugi obtoženci Jevdokimov, Smirnov, Bakajev in Mračkovski so izpolnili dogovor. Pripovedovali so takšne fantastične podrobnosti o pripravah za uboj Kirova in o nameravanem uboju Stalina, da so bila njihova pričevanja naravnost groteskna. Da bi dali procesu čimbolj verodostojen videz, so med obtožence vključili tudi provokatorje, ki so bremenili nekdanje Lenineve sobojevnike. Zinovjevci in trockisti so priznavali vse; niso se upirali kot na prvem januarskem procesu leta 1935. Višinski je lahko samo cinično ugotovil: »Lahko rečemo, da je ta proces, ki ga nista pričakovala, za Zinovjeva in Kameneva nekašna repeticijski procesa z dne 15. in 16. januarja.«⁸

Čeprav so se obtoženci držali dogovora, je njihov režiser prelomil besedo. 24. avgusta 1936 je sodišče vse obtožence obsodilo na smrt. Obstajalo je le še majhno upanje na pomilostitev. V skladu s sovjetskim procesualnim pravom so obtoženci lahko v 72 urah predložili prošnje za pomilostitev prezidiju CIK ZSSR, toda Stalin je 25. avgusta prošnje zavrnil in predložil, naj obsojence ustrelijo. Kamenev je umrl pogumno, Zinovjev pa je dobil živčni zlom. Aleksander Orlov, visok častnik NKVD, ki je kasneje prešel k Trockemu, je pripovedoval, kako so poveljnik Stalinove telesne straže Pauker in drugi udeleženci justifikacije Zinovjeva in Kameneva pred Stalinom odigrali sceno zadnjih trenutkov Zinovjeva in Kameneva. Stalin se baje ni mogel pomiriti od krohotanja.⁹

⁸ Ibidem, str. 383.

⁹ Orlov A., *The Secret History of Stalins Crimes*, London 1954, str. 353.

Pred Smrtjo je Stalin prisilil Zinovjeva in Kameneva, da sta mu naredila še eno uslugo. Na procesu sta namreč izpovedala, da sta imela zveze tako s skupino Buharina, Rikova, Tomskega in Uglanova, kot tudi s skupino Trockega. Skupaj s Pjatakovom, Radekom, Sokolnikovom in Rakovskim so vohunili v korist Gestapa in pripravljali uboje partijskih voditeljev, da bi prevzeli oblast. Značilno je, da je Stalin med domnevne žrtve zarotnikov uvrstil predvsem tiste člane in kandidate politbiroja, ki so bili skeptični do procesa: Kosiorja, Postiševa, Čubarja, Rudzutaka in Ordžonikidzeja. Tako jih je hotel prepričati o neizogibnosti velike čistke.

Ko so bili Buharin in njegova skupina še na prostosti, so ogorčeno zavračali obrekovanja Zinovjeva in Kameneva na njihov račun, zahtevali so soočenje z njima na zasedanju politbiroja. Stalin je uporabil svoj stari trik. Do soočenja buharinovcev in zinovjevcev naj bi prišlo pred komisijo politbiroja v že znani sestavi. Toda tokrat je Stalinov načrt propadel. Zinovjev, soočen z Buharinom, je odgovarjal nedoločno, Kamenev pa je izjavil, da se tega, kar je govoril na zaslišanju, ne spominja.

Prav tedaj si je na svoji dači v Boljševu v Podmoskovju vzel življenje Tomski. Za Stalina je bila njegova smrt dokaz za »nečisto vest desnih«. Javnemu tožilcu ZSSR je predložil, naj uvede sodni postopek proti Buharinu in Rikovu. Toda, ko je bilo to vprašanje na zahtevo Buharina in Rikova postavljeno na dnevni red septembrskega plenuma CK leta 1936, ju je plenum z večino glasov rehabilitiral. Podprl ju je celo Jagoda. V Pravdi in Izvestijah so nato 10. septembra 1936 na zadnji strani objavili kratko notico: »Postopek proti Buharinu in Rikovu je zaradi pomanjkanja dokazov za obtožbo ustavljen.« Sporočilo naj bi pomirilo člane CK. V resnici pa so z njim prikrili priprave za uničenje ne samo Buharinove skupine, ampak samega CK. Toda tej nalogi pedantni čekist Jagoda ni bil dorastel. Za njo je bil potreben človek posebnega kova, ki je rastel ob Stalinu in užival njegovo popolno zaupanje.

En mesec po ustrelitvi Zinovjeva in Kameneva in dva tedna po ustavitvi sodnega postopka proti buharinovcem so člani politbiroja dobili iz Sočija telegram, datiran s 25. septembrom 1936, ki sta ga podpisala Stalin in Ždanov. V njem sta naročala, da je treba imenovati Ježova za ljudskega komisarja za notranje zadeve namesto Jagode. Poudarila sta tudi nujnost vsestranske čistke: »Misliiva, da je absolutno treba imenovati tov. Ježova za ljudskega komisarja za notranje zadeve. Jagoda je očitno dokazal, da ni kos svojim nalogam pri razkrinkavanju trockistično-zinovjevskega bloka. OGPU se je v tej stvari zakasnila za štiri leta. O tem govore vsi partijski delavci in večina predstavnikov oblasti v NKVD.« Hruščev je Stalinov telegram na XX. kongresu retrogradno komentiral s pripombo, da se Stalin ni sestajal s partijskimi delavci in da torej ni mogel vedeti, kaj mislijo.

Stalinova ugotovitev, da je NKVD v zamudi za štiri leta, je naravnost spodbujala pripadnike NKVD k množičnemu zapiranju in streljanju, kot je kasneje ugotavljal Hruščev.

Molotov, Kaganovič, Vorošilov, Mikojan in Andrejev so takoj poskrbeli, da je bil Ježov imenovan na novi položaj. Hkrati so odstavili Rikova s položaja ljudskega komisarja za zveze ZSSR, na njegovo mesto pa so imenovali Jagodo.

Velika čistka, imenovana tudi »ježovščina«, je bila kadrovsko skrbno pripravljena. Ježov je osredotočil v svojih rokah številne funkcije. Postal je sekretar CK, predsednik Kontrolne partijske komisije pri CK, član politbiroja, član organizacijskega biroja in ljudski komisar za notranje zadeve v nazivu »generalni komisar državne varnosti«. Naloga Ježova je bila, da dokonča zadeve, ki jih je Jagoda po Stalinovem mnenju zapostavil.

Ježov je bil klasičen produkt Stalinove šole. Leta 1927 ga je Stalin na priporočilo svojega starega prijatelja Poskrebiševa vzel v svoj sekretariat. 1930. leta so ga imenovali za vodjo kadrovskega oddelka CK. Leta 1934 so ga na XVII. kongresu partije prvič izvolili za člana CK, toda že leta 1935 je napredoval na položaj sekretarja CK in postal predsednik Komisije partijskega nadzorstva pri CK, ki so jo ustanovili namesto RABKRIN kot pomemben vzvod Stalinove osebne oblasti. Ježov je postal njen predsednik namesto Kaganoviča, katerega namestnik je bil dotlej; Ježov torej ni bil navaden sekretar CK, temveč je bil sekretar CK za nadzorstvo nad kadri NKVD, sodišči in javnim tožilstvom. To mesto so tedaj na novo uvedli. Pet mesecev po uboju Kirova 13. maja 1935, je CK VKP/b/ sprejel štiri za milijone sovjetskih državljanov pomembne odloke, od katerih pa so objavili samo enega. Objavljen je bil samo

odlok o javnem preverjanju partijskih dokumentov. Stalinov politični laboratorij je začel izvajati zaroto velike razsežnosti proti Leninovi partiji, ljudstvu in državi. Osnovni strateški načrt obrambne komisije je bil, da je treba sovražnika tolči na njegovem lastnem ozemlju. Komisija za varnost naj bi se ravnala po geslu: Za uspešen boj s sovražnikom na fronti ga je treba tolči v zaledju. Sovjetska obveščevalna služba je bila prepričana, da bo slejkoprej prišlo do spopada z Nemčijo in Japonsko. Stalin se je bal tudi groženj trockistov, ki so poudarjali Clemenceaujev izrek: »Ko sovražnik prodre do prestolnice, je treba izvesti državni prevrat, da bi rešili državo.« Sumničavost in bojazen pred to nevarnostjo sta vodili Stalina, ko je komisiji za varnost zastavil nalogo, naj pripravi podroben operativni načrt, ki bo jamčil ustvaritev »moralno-politične enotnosti sovjetskega ljudstva«. Kot rezultat dveletnega dela komisije za varnost pri politbiroju je nastal načrt, ki so ga ljudje krstili za »ježovščino«.

Po tem načrtu so bile podvržene likvidaciji tako raznolike skupine, da ni bilo mogoče uporabljati enotnih kriterijev. Stalinisti v politbiroju so videli dejanske in potencialne nosilce antisovjetskih teženj povsod v partijskem, državnem in gospodarskem aparatu, v vojski, šolstvu itd. Uradniki NKVD, ki jih je vodila Komisija za varnost države, so začeli v letih 1935/36 uresničevati svoj tajinstveni načrt, da odkrijejo čimveč ljudskih sovražnikov. Pri osrednjem organu NKVD so ustanovili proslule posebne svete z razvejeno mrežo trojk, ki so imele pravico, da izrekajo v pisni, tajni obliki kazni kot npr. izselitev ali pregon v taborišča. Hkrati so v tisku razvili obsežno kampanjo za razkrinkovanje in iztrebljanje ljudskih sovražnikov. To tematiko sta obravnavali dve tretjini objavljenega gradiva v Pravdi in partijskem tisku. Pod geslom razvijanja boljševiške kritike in samokritike so zahtevali od vsakega člana partije in od vsakega zavednega nepartijca, da pomaga razkrinkavati »ljudske sovražnike«. Partijske organizacije so na vseh ravneh tekmoval med seboj, katera bo pri razkrinkavanju ljudskih sovražnikov uspešnejša. Uspešnost in idejno predanost so vrednotili po številu prijavljenih in razkrinkanih sovražnikov ljudstva. Odlikovanja so dobili in napredovali samo tisti čekisti, ki so zaprli čimveč teh sovražnikov.

Stalinova bolezen sumničavosti se je zakoreninila v zavesti sovjetskih ljudi. Ovaduštvo je postajalo nalezljiva bolezen sovjetskih državljanov.

Najbolj intenzivno in najbolj pomembno delo z ugotavljanjem ljudskih sovražnikov ni potekalo v partijskih organizacijah, temveč v pisarnah NKVD. V vsakem krajevnem organu NKVD sta delala poseben opolnomočenec zveznega NKVD in član komisije za varnost, ki sta bila edina seznanjena s cilji bližnje glavne operacije. V njihovih aktovkah so bili mandati, ki sta jih podpisala Stalin in Ježov in so jim dajali posebne pravice, vključno s pravico, da odredijo aretacijo kateregakoli člana krajevnega ali republiškega vodstva, partijskega načelnika ali čekističnega komisarja. Rajonski, pokrajinski in mestni organi NKVD so njim, oziroma njihovemu štabu, morali predložiti spiske v skladu s tabelami oznak vseh kategorij ljudskih sovražnikov.

Izvajanje te komplicirane operacije je Stalin zaupal Ježovu, ki je imel na videz celo višja polnomočja kot sam Stalin. Ježovu je uspelo, bolj ali manj uspešno, izvesti dva procesa: proti trockističnemu centru Pjatakova in proti vojaškemu centru Tuhačevskega. Pri pripravah tretjega procesa proti desnemu Buharinovemu centru pa je imel Stalin v CK težave.

Februarsko-mračni plenum CK leta 1937 je bil velika preizkušnja za člane CK, ki naj bi potrdili ali zavrnili Stalinov načrt velike čistke. Na plenumu so obravnavali Stalinov referat o uničenju trockistov in drugih notranjih dvoličnežev in referat Ježova Nauki škodljivstva, diverzantstva in špijonaže japonsko-nemško-trockističnih agentov.

Stalin je v referatu razvil svojo tezo o zakonih razrednega boja v sovjetski družbi, razvil je teorijo, da bo država odmrla, če jo bodo okrepili. Ta dogma je Stalinu služila kot argument za teror neslutelih razsežnosti.

Potem, ko so »trockistične dvoličneže« ustreli, sta Stalin in Ježov osredotočila napade na preostale dvoličneže, v to kategorijo pa niso sodili samo buharinovci, ampak tudi vsi tisti člani CK, ki so nasprotovali čistkam.

Po referatu Stalina in Ježova so na plenumu obravnavali vprašanja čistke v vrhovih VKP/b/ ter aretacije Buharina in Rikova. Bilo je jasno, da želi Stalin še enkrat javno preveriti razpoloženje članov plenuma in ugotoviti, kdo in koliko ga je pripravljen podpreti. Po pričevanju

poststalinškega CK se mnogi člani in kandidati CK niso strinjali s Stalinovim terorjem. V referatu na XX. kongresu KP SZ o kultu osebnosti je Hruščov izjavil: »Na plenumu CK februarja in marca 1937 je vrsta članov CK v razpravi podvomila o pravilnosti množičnih prisilnih ukrepov pod krinko boja proti dvoličnežem.« Zakaj CK tedaj ni pozval generalnega sekretarja, naj upošteva norme partijskega ravnanja? Odgovor poststalinškega CK se je glasil: »Kje so vzroki, da so množične represalije začele dobivati po XVII. kongresu vse večji obseg? V tem, da se je tedaj Stalin vse bolj dvigal nad partijo in ljudstvo, da je nehal računati s CK in s stranko. Če je do XVII. kongresa še upošteval mnenje kolektiva, je po politični likvidaciji trockistov, zinovjevcev in buharinovcev vse bolj in bolj omalovaževal mnenje članov CK partije in celo članov politbiroja. Stalin je menil, da lahko sam odloča o vsem. Tisti, ki so mu bili še potrebni, so postali zgolj statisti.«

Februarsko-marčni plenum CK leta 1937 je bil sploh zadnji plenum CK. Da bi rešili sami sebe, so člani plenuma CK predali Stalinu buharinovce, da je z njimi obračunal. Buharina in Rikova so aretirali na samem plenumu, druge člane CK pa še preden so uspeli priti domov. Začela se je velika čistka. Buharinovo počutje v ječi nazorno osvetljujejo nekateri najnovejši arhivski dokumenti. Ta podoba je še posebej grozljiva, saj je bil Buharin vodilni teoretič partije, ki ga je odlikovala temeljita izobrazba. Bil je človek pronicavega razuma, umetniško občutljiv in impulziven ter poln smisla za humor. Tudi on je prehodil trnovo pot ruskih revolucionarjev.

Zadnje Buharinovo pismo Stalinu iz zapore

Nekaj mesecev pred ustrelitvijo je Buharin iz ječe še zadnjič pisal Stalinu. Dokument se nahaja v Arhivu predsednika ruske federacije in doslej ni bil poznan.¹⁰ Na mednarodnem simpoziju o Leninu v Wuppertalu v dneh od 15. do 18. marca 1993, ki sem se ga udeležil, so me ruski kolegi informirali o na novo odkritem gradivu v zvezi z Buharinom. Univerzitetni profesor dr. Aleksander Kan iz Uppsale in dr. Aleksander Vatlin iz Moskve, znanstveni sodelavec na Institutu za preučevanje novejših zgodovine Sovjetske zveze, sta udeležence simpozija opozorila na nekatere na novo odkrite dokumente in posredovala tudi kopijo citiranega pisma. Gradivo so Buharinovi svojci nedavno dobili iz Arhiva predsednika ruske federacije. To je bil nekoč tajni arhiv generalnega sekretarja CK KP SZ in Arhiv KGB. Gradivo je prenesetilo tudi Buharinove svojce, saj zanj doslej niso vedeli. Ko sem v oktobru 1988 na Buharinovem simpoziju v Wuppertalu povprašal njegovo hčerko Svetlano Nikolajevno Gurvič o Buharinovi zapuščini in o njegovih zadnjih mesecih življenja v zaporu, mi je odgovorila, da nimajo nobenih podatkov. Na novo odkrito gradivo vsebuje dela, ki jih je Buharin napisal v zaporu po aretaciji v februarju 1937. To so Filozofske arabeske,¹¹ O nekaterih načelnih vprašanih sodobnosti,¹² Socializem in njegova kultura,¹³ Pesmi o stoletjih in ljudeh,¹⁴ nedokončan avtobiografski roman z naslovom Obdobja.¹⁵

Svoje zadnje pismo Stalinu je Buharin napisal 10. decembra 1937 nekaj mesecev pred zlovesčim tretjim javnim procesom, na katerem so ga obsodili na smrt. Pismo so 2. decembra

¹⁰ Arhiv predsednika ruske federacije, fond 3, inv. seznam 24, št. 427. Str. 13 – 18 s pisalnim strojem napisana kopija, str. 19–22 originalni rokopis. Pismo je bilo napisano 10. decembra 1937. V ruskem jeziku je bilo pismo prvič objavljeno v časopisu Istočnik. Dokumenti ruskoj istorii zv. 1/1993. Dokument so ponatisnili v časopisu Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung 29/1993, zv. 1, str. 20–25.

¹¹ Filozofske arabeske. Dialektičske otčerki. Delo obsega 40 poglavij.

¹² O nekaterih principijalnih vprašanih sodobnosti.

¹³ Socializem in ego kultura, II. del. Ta spis je bil napisan v ječi od sredine marca do sredine aprila. Razdeljen je na 12 poglavij. Poglavje 1: O zgodovinskem stališču in zgodovinskih vrednostnih kriterijih. Poglavje 2: Materialna osnova socialistične kulture. Poglavje 3: Ustvaritev povsem vedrega človeka. Poglavje 4: Problem nacionalnih kultur in ustvaritev celostne socialistične kulture. »Evropa in Azija«. Poglavje 5: Ustvaritev celostnega človeštva. Poglavje 6: »Raznolikost kapitalistične družbe in raznolikost v socialistični družbi«. Poglavje 7: Vprašanje osebnosti in družbe. Poglavje 8: Vprašanje enakosti in hierarhija. Poglavje 9: Vprašanje svobode. Poglavje 10: Problem napredka. Poglavje 11: O stilu socialistične kulture. Poglavje 12: O vlogi partije in diktaturi proletariata v kulturni revoluciji. Povzetek.

¹⁴ Preobražanje mira. Stihi o vekah in ljudeh. Tetrada stihov.

¹⁵ Vremena. Neokončani roman.

1938 izročili brez spremnega dopisa Splošnemu oddelku CK. Leta 1956 so pismo prebrali članom prezidija CK, kandidatom prezidija CK in sekretarjem CK KP SZ.

Pismo na sedmih straneh je dramatičen dokument izpod peresa duhovno in fizično uničenega človeka, ki ga je Stalin psihično povsem »razčlovečil« in ponižal, preden ga je tudi fizično uničil. Kaže, da so bili nekateri odstavki napisani pod pritiskom zasliševalcev iz aparata NKVD, ki so pripravljali sodni proces.

STROGO ZAUPNO OSEBNO

Prosim, naj tega ne bere nihče brez dovoljenja J. V. Stalina.

JOSIP VISARIONOVIČ!

To pismo verjetno pišem kot svoje zadnje pismo pred mojo smrtjo. Čeprav sem zapornik, prosim za to, da se mi dovoli, da pišem to pismo prosto vseh uradnih norm, še zlasti ker pismo pišem samo Tebi in tako je dejstvo njegovega obstoja ali neobstoja povsem v Tvojih rokah. Sedaj bo razgrnjena zadnja stran moje drame in verjetno mojega fizičnega življenja. Mučil sem se z razmišljanjem, ali naj primem za pero ali ne – sedaj se tresem od razburjenja in tisoč emocij in sem komaj gospodar samega sebe. Toda prav zato, ker gre za skrajne meje, bi se želel od Tebe posloviti, dokler za to še ni prepozno, dokler moja roka še lahko piše, dokler moje oči še lahko gledajo in moji možgani še kolikortoliko delujejo.

Da ne bo nikakega nesporazuma, Ti takoj v začetku pred vsem svetom povem: 1.) Ničesar od tega kar sem napisal, ne nameravam preklicati in 2.) da Te v **tej zvezi** /in v tem kontekstu/ prav ničesar ne prosim. Ne želim Te rotiti, da zadevo spraviš s tira, po katerem teče. Namreč pišem za Tvojo osebno informacijo. Ne morem se posloviti od življenja, ne da bi Ti napisal te zadnje vrstice, kajti od muk sem povsem iz sebe, kar moraš vedeti.

1.) Stojč na robu propada, od koder ni poti nazaj, Ti dajem svojo zadnjo častno besedo, da nisem storil zločinov, ki sem jih med preiskavo priznal.

2.) Če – vkolikor sem za to sposoben – se rekapituliram v mislih, lahko samo opozorim v dopolnilo k temu, kar sem povedal na plenumu.¹⁶

a) da sem kdajkoli od kogarkoli slišal za neki proglas, mislim da od Kosmina, temu ne bi nikdar pripisal kakršnegakoli resnega pomena – nikdar mi ne bi prišlo na misel;

b) da mi je o konferenci, za katero nisem vedel /prav tako za Rjutinovo platformo/¹⁷ na cesti post factum na kratko poročal Ajhenvald /mladinci so se srečali, da bi napisali nek referat ali nekaj podobnega/¹⁸ in da sem to tedaj zamolčal, ker so se mi »mladinci« smilili;

c) da sem se leta 1932 tudi napram svojim »učencem« ponašal dvoumno, ker sem resnično mislil, da jih lahko strnjeno **pripeljem v partijo**, sicer bi jih odbil. To je vse. S tem si do kraja olajšam svojo vest.

Vsega ostalega bodisi ni bilo, oziroma če je kaj bilo, za to **nisem imel pojma**. Na plenumu sem torej povedal čisto resnico, žal mi niso verjeli, tudi sedaj govorim čisto resnico.: Vsa

¹⁶ Buharin se sklicuje na plenum CK KP SZ (b), ki je bil od 23. februarja do 5. marca 1937. Na plenumu so sklenili na osnovi referata Ježova, da »primer Buharina in Rikova« predajo NKVD. Stenogram plenuma je bil objavljen v časopisu Voprosi istorii, zv. 2/3 1992.

¹⁷ Na osnovi soočenja Buharina z Astrovom, njegovim pristašem v CK KP SZ, 13. januarja 1937, je Stalin formuliral tezo, da je Buharin pisec Rjutinove platforme (Fond 3, inv. l. 24, št. 270, list 68).

¹⁸ Vladimir Kusmin in Aleksander Ajhenvald sta bila mlajša Buharinova pristaša iz njegove šole. Skupina Rjutina se je oblikovala zunaj CK. V Buharinovo šolo so se vključili predvsem nekdanji privrženci desne opozicije: Galkin, Astrov, Slepšov in drugi. Buharinova šola je bila v boju z levico močan, toda zelo protisloven politični instrument. V središče politične arene je stopila leta 1925. Nekateri med njimi so dokončali študij na univerzi, preden so se uveljavili kot politične osebnosti. Sklepšov in Astrov sta bila zgodovinarja, Marecki gospodarski zgodovinar, Ajhenvald in Goldenberg pa sta bila ekonomista. Bili so neutrudljivi, povsod navzoči propagatorji Buharinovih idej. Napisali so na stotine monografij, pamfletov, nastopali so na zborovanjih in predavali po šolah. Propagirali in branili so Buharinove ideje in politiko ne samo proti levi opoziciji, temveč tudi proti Stalinu po razpadu duumvirata. Pri srečanju te skupine naj bi Kusmin izrazil željo, da je treba Stalina ubiti. V letih 1932/33 je bilo mnogo pristašev Buharinove šole aretiranih in ustreljenih. Po navedbah ruskih raziskovalcev v arhivih ni najti podatkov, da bi prišlo do takšne ilegalne konference, na kateri naj bi bil Buharin soudeležen.

zadnja leta sem se častno in odkrito držal partijske linije in sem se naučil, da Te z razumom cenim in spoštujem.¹⁹

3.) Nobenega drugega izhoda nimam, kot da obdolžitve in izpovedi drugih potrdim in dopolnim: sicer bi to pomenilo, da ne položim orožja.

4.) Razen zunanjih momentov in pod 3) navedenih argumentov /glej zgoraj/ sem, ko sem razmišljal o tem, kar se dogaja, prišel do naslednjega koncepta: Obstaja nekaka **velika in smela politična ideja** o splošni čistki:

a) v zvezi s časom pred vojno

b) v zvezi s preходом k demokraciji. Ta čistka zajema a) krive, b) sumljive in c) potencialno sumljive. Pri tem ne morem biti izvzet. Nekatere bodo napravili za neškodljive na en način, druge na drugačen, tretje pa na nek tretji način. Varnostni ukrep je tudi, da ljudje neogibno govorijo drug o drugem in si ne zaupajo /na primer moj primer: kako sem se razburil nad Radekom,²⁰ ki me je očrnil! Nato pa sem sam šel po isti poti . . ./. Na ta način si vodstvo zagotovi popolno varnost.

Za božjo voljo, samo ne razumi tega tako, da celo v mislih izražam skrivne očitke. Že dolgo je, odkar sem prerastel otroške čevlje, da lahko razumem, da veliki načrti, velike ideje in veliki interesi stojijo nad vsem in bilo bi malenkostno glede na svetovne zgodovinske naloge, ki ležijo predvsem na Tvojih plečih, da načenjam vprašanje svoje osebe.

Zame je to največja bol in najbolj mučen paradoks.

5.) Če bi bil povsem prepričan, da Ti prav tako misliš, bi mi bilo znatno lažje pri srcu. Kaj hočeš! Kar mora biti, mora biti. Toda verjemi mi, da mi srce krvavi, ko mislim na to, da mi Ti pripisuješ zločine in da bi res lahko trdno verjel, da sem te strašne stvari resnično počel. Kaj bi to potem pomenilo? Da sem kriv, da je pogrešila vrsta ljudi /začenši z menoj/ to pomeni, da sem zakrivil izrazito zlo! Tedaj tega ni mogoče opravičiti. V moji glavi je vse navzkriž. Lahko glasno kričim in se z glavo zaletavam v zid. Kajti jaz sem zakrivil smrt drugih. Le kaj naj storim? Kaj storiti?

6.) Ne hudujem se in nisem ogorčen. Nisem noben kristjan.

Toda imam svoje posebnosti. Menim, da sem kaznovan za tista leta, ko sem resnično vodil boj. In v primeru, da bi Te zanimalo, moraš vedeti, da me pogosto vznemirja zadeva, ki si jo verjetno že pozabil: Nekoč, mislim da je bilo poleti 1928, sem bil pri Tebi in Ti si mi dejal: Ali veš, zakaj sem se s Teboj sprijateljil? Ker nisi sposoben za nobeno spletko. Odgovoril sem: Da. In takoj sem pohitel h Kamenevu /prvo srečanje/.²¹ Lahko verjameš, ali tudi ne, toda prav to dejanje mi ne gre iz glave kot Judežev dedni greh. Ljubi bog, le kakšen neumen in naiven bedak sem bil! In sedaj plačujem za to s svojo častjo in s svojim življenjem. Oprosti mi to, Koba. Pišem in imam solze v očeh. Ničesar več ne potrebujem in Ti sam veš, da svoj položaj prej poslabšujem, ker si dovoljujem, da vse to napišem. Toda ne morem, preprosto ne morem molčati, ne da bi Ti še zadnjič izrekel: Oprosti! In prav zato se na nikogar ne jezim, ne na vodstvo in ne na zasliševalce – prosim pa Tebe, da mi oprostiš, čeprav sem že tako kaznovan, da vse zbledi in je legla tema na moje oči.

7.) Ko sem imel privid, sem Te nekajkrat videl in enkrat tudi Nadeždo Sergejevno.²² Prišla je k meni in rekla: »N. I., le kaj so storili z Vami? Rekla bom Josipu, naj bo porok za Vas.« To je bilo tako resnično, da bi skoraj poskočil in Ti pisal . . . da Ti jamči zame. Tako sta se pri meni prepletali resničnost in blodnja. Vem, da N. S. nikdar ne bi pomislila, da lahko nekaj slabega naklepam proti Tebi in ni slučaj, da je podzavest mojega nesrečnega »ego« izzvala to blodno predstavo. S tabo sem se pogovarjal dolge ure. Oh, bog, da bi le obstajalo kakšno sredstvo, da bi ti lahko pogledal v mojo raztrgano in izmučeno dušo! Da bi le Ti lahko videl, kako sem s Teboj notranje povezan, povsem drugače kot vsi ti Stezki in Tali.²³ Gotovo

¹⁹ Primerjaj v tej zvezi Buharinov odgovor partijski kontrolni komisiji v letu 1933, ki so jo formirali zaradi njegovega zadržanja /Bila li otkrovenoj izpoved? Materiali partijnoj čistki N. I. Buharina v 1933 g. Voprosi istorii 1/1991, str. 82–96, 3/. 991, str. 40–63.

²⁰ Buharin je zavzel stališče do Radekovih izpovedi ob soočenju 13. januarja 1937 /O partijnosti lic, prohodivših po delu tak nazivajemoga »Antisovjetskogo bloka«. Izvestija CK KP SZ, zv 5/1989, str. 76/.

²¹ Buharinov govor na združenem plenumu CK in CKK KP SZ 15. aprila 1929. Buharin je svoj napad osredotočil na politiko, ki je bila usodna za NEP. Izjavil je, da je nekaj gnilega v Stalinovi liniji, ki vodi deželo v začarani krog.

²² Nadežda S. Alilejevna, Stalinova druga žena.

²³ Aleksij Stezki je bil v letih 1930–1938 vodja oddelka CK in glavni urednik Boljševika. B. M. Tal je

je to vse vendarle »psihologija«. Oprosti! Sedaj ni nobenega angela, ki bi odvrnil Abrahamov meč in usoda gre svojo pot!

8.) Dovoli mi, da preidem k svojim zadnjim majhnim prošnjam:

a) Lažje mi je tisočkrat umreti kot prestati bližajoči se proces: enostavno ne vem, kako naj se obvladam. Poznaš mojo naravo; nisem nikak sovražnik partije ali ZSSR in storil bom vse, kar je v moji moči, toda moči so v teh pogojih minimalne in porajajo se mi mučni občutki: lahko bi pozabil na sram in ponos ter padel na kolena, prosil naj se to ne zgodi. Toda to je verjetno že nemogoče. Prosil bi zato, če je možno, da umrem pred sodnim procesom, čeprav vem, kako strogo obravnavaš takšna vprašanja.

b) V primeru,²⁴ da me čaka smrtna obsodba, Te prosim, vnaprej te zaklinjam pri vsem, kar Ti je drago, da se ustreliš zamenja s tem, da sam vzamem v celici strup, /da se mi da morfijs, da zaspim in se ne prebudim več/. Zame je to izredno pomembno. Ne vem, kakšne besede moram poiskati, da izprosim to milost. Kajti politično to ne bo povzročilo nobene škode, pa tudi nihče ne bo izvedel. Toda pusti mi zadnje sekunde preživeti tako, kot bi jaz želel. Imej usmiljenje! Ti, ki me dobro poznaš, boš to razumel. Včasih mislim na smrt brez strahu, kot da sem, to zelo dobro vem, sposoben za junaška dejanja. Toda včasih sem prav tako povsem izgubljen, da je v meni samo velika praznina. Če mi je torej usojena smrt, tedaj prosim za čašo morfijsa. Zelo prosim za to ...

c) Prosim za to, da bi se lahko poslovil od žene in sina,²⁵ od hčere ne.²⁶ Ona mi povzroča bol; zanj bi bilo veliko pretežko, prav tako za Nadjo in očeta.²⁷ Anjuta pa je mlada, ona bo to prestala in želel bi ji povedati nekaj poslovnih besed. Zato bi prosil, da se mi dovoli pred sodno razpravo srečanje z njo. Za to obstajajo naslednji argumenti: Če bodo moji pripadniki izvedeli, kaj sem priznal, bi lahko, ker s tem niso računali, položili roko nase. Moram jih nekako pripraviti na to. Zdi se mi, da je to v interesu stvari in njene uradne interpretacije.

d) Če bom proti pričakovanju ostal živ, bi prosil za to /čeprav se moram o tem še pogovoriti z mojo ženo/, da me bodiši za x let izženete v Ameriko. Argumenti, ki govorijo za to so: Vodil bi kampanjo v zvezi s procesi in se neusmiljeno boril proti Trockemu, pridobil bom za nas znatne sloje omahujoče inteligence. Dejansko bi bil Anti-Trocki. Stvari bi se lotil z velikim elanom in naravnost z entuziazmom. Lahko bi poslali z menoj sposobnega čekista in kot dodatno jamstvo bi za pol leta obdržali tu mojo ženo, dokler ne bi v praksi dokazal, kako mi je uspelo Trockega in Co. mahitati po gobcu itd.

V primeru najmanjšega dvoma, me lahko pošljete najmanj za 25 let v taborišče v Pečoro ali v Kolino. Tam bi organiziral: univerzo, pokrajinski muzej, tehnične postaje itd., institute, slikarsko galerijo, etnografski muzej, živalski in botanični muzej, taboriščni časopis in časopise.

Na kratko rečeno, če bi bil tam naseljen z mojo družino do konca svojih dni, bi opravljal pionirsko in graditeljsko delo. V vsakem primeru, to izjavljam, bom vselej delal kot močan stroj. Toda, če sem iskren, ne verjamem v to, kajti že dejstvo, da je bila direktiva februarkega plenuma spremenjena,²⁸ govori za to /in vidim, da vse teče v smeri, da do procesa ne bi prišlo v bližnji bodočnosti/.

To so pač moje poslednje prošnje /še nekaj: moje filozofsko delo, ki ga še imam pri sebi – v njem sem ugotovil mnogo koristnega/²⁹ Josip Visarionovič! Ti si z menoj izgubil enega svojih najsposobnejših, Tebi resnično zvestih generalov. Vendar to je že zgodovina. Na misel mi prihaja, kaj je Marx napisal o Barclay de Tollyju,³⁰ kateremu so očitali izdajo: »Nikoli ni Aleksander I. izgubil tako zvestega, kot je bil on.« Bridko je na vse to misliti. Toda duhovno se pripravljam na slovo od zemeljske solzne doline, napram vsem vam pa čutim, napram partiji in celotni stvari, veliko brezmejno ljubezen. Delam vse, kar lahko nek človek stori. O

bil v letih 1935–1937 vodja tiskovnega oddelka založbe v CK KP SZ, leta 1935 član uredniškega kolegija Pravde in od leta 1936 namestnik glavnega urednika Izvestij.

²⁴ Buharin je nato prečrtal naslednje besede: v primeru, da ste se vnaprej odločili.

²⁵ Ana Mihajlovna Larin je bila Buharinova tretja žena. Jurij Nikolajevič Buharin (roj. 1936) je bil Buharinov sin iz tretjega zakona.

²⁶ Svetlana Nikolajevna Gurvič (roj. 1924) je bila Buharinova hčerka iz drugega zakona.

²⁷ Nadežda Nikolajevna Lukina (1887–1940) je bila Buharinova prva žena. Buharinov oče Ivan Gavrilovič Buharin je umrl leta 1940.

²⁸ O partijnosti lic v Izvestijah CK KP SZ, 5/1989, str. 82.

²⁹ Buharin ima v mislih Filozofske arabeske.

³⁰ Mihael Bogdanovič Barclay de Tolly (1761–1818).

vsem sem Ti pisal. Vse pike sem postavil na »i«. To sem storil **pravočasno**, ker enostavno ne vem, v kakšnem stanju bom jutri ali pojutrišnjem. Morda bom kot kak nevrastenik zapadel v splošno apatijo, da ne bom mogel več premakniti niti prstov.

Toda sedaj še pišem, čeprav me boli glava in imam solze v očeh. Sedaj imam napram Tebi, Koba, čisto vest. Zadnjič Te prosim za oprostitev /samo v duhu in ne drugače/. Zato te objemam v mislih. Zbogom za vselej in ne ohrani me nesrečnega v slabem spominu.

N. Buharin 10. XII. 1937

Dodanih 7 strani prilog.

Proces proti Buharinu

Proces proti Buharinu je bil od vseh procesov najbolj neprijeten. Čekisti so skušali Buharina prikazati kot ubijalca, vohuna in izdajalca. Angleški publicist Mac Lean je kot oči-videc dal nekaj vtisov s procesa proti Buharinu.³¹ Takole je poročal: »Čimdlje je trajal proces, tem jasnejši je postajal pravi cilj vsakega dokaza – voditelje »bloka« so hoteli predstaviti, ne kot politične hudodelce, temveč kot navadne zločince, ubijalce, zastrupljevalce in vohune.

Posebej je to veljalo za Buharina, ki so mu dodelili glavno vlogo v tej strašni pantomimi. On naj bi nameraval ubiti Lenina, razkosati ZSSR, pridružil se je zaroti Tuhačevskega, da bi odprl fronto v primeru vojne z Nemčijo, skupaj z Jagodo je dal ubiti Kirova, Maksima Gorkega, Kujbiševa in Menjšinskega. Dal je navodilo svojim privržencem, naj se povežejo z agenti Velike Britanije, Japonske, Poljske in Nemčije, z belogardisti, s Trockim, z drugo internacionalo, organiziral je sabotaže v industriji in po kolhozih v Ukrajini, v Sibiriji, na Kavkazu in v Srednji Aziji, načrtoval je kmečke upore in državljansko vojno, dvorno revolucijo in državni prevrat.

Vsak obtoženec, ki je obtoževal samega sebe, je vneto obtoževal tudi Buharina. Metodično se je spreminjal stari portret borca, marksističnega teoretika, Leninovega sobojevnika, člana politbiroja, sekretarja kominterne – zamenjal ga je drugačen, nov portret demona, izdajalca, vohuna. Nihče ni mogel gojiti simpatij do tako nizkotnega bitja . . . Pokazalo se je, da izbrana metoda obtožb daje zadovoljive rezultate . . . Toda to je veljalo samo dotlej, dokler ni nastopil na procesu Buharin sam. Ko je Višinski izpraševal obtoženca in se je obračal k Buharinu, naj potrdi njihovo pričevanje, stvar ni tekla tako gladko. Celo tedaj, ko je priznaval prestopke, ki so mu bili podtaknjeni, jim je dal takšno kvalifikacijo, ali tako obroben pomen, da njegove razlage samih prestopkov niso imele smisla. Javnemu tožilcu ni odgovarjal s takšno preciznostjo, kot so to delali drugi obtoženci, z javnim tožilcem je ravnal kot enak z enakim in hkrati se je zdelo, da ga pravzaprav ironizira.«

Buharinovo zasliševanje se je začelo zvečer 5. marca 1938. Napovedal ga je Ulrih. Ko je Buharin vstal, je v avditoriju zavladalo razburjenje. Priznal je, da je bil vodja »desno-trockističnega bloka« in prevzel nase celotno njegovo dejavnost, ne glede na to ali je zanj vedel ali ne.

12. marca je Buharin zadnjič spregovoril pred sodiščem. Za razliko s prakso prejšnjih procesov tokrat zadnjega govora glavnega obtoženca niso objavili v sovjetskem tisku. Objavili so samo nepomembne izvlečke iz Buharinovega govora, predvsem tisti splošni del, v katerem je Buharin priznaval politično krivdo, da je »kontrarevolucionarni bandit in zarotnik proti Stalinovemu režimu«.

Zakaj Buharinovega sklepnega govora Stalin ni pustil objaviti v dnevnem časopisu? Po pričevanju očitca Mac Leana je Buharin nastopil takole: »Zvečer 12. marca je Buharin vstal, da bi zadnjič govoril. Še zadnjič je z resnično silo osebnosti in intelekta pritegnil našo pozornost. Začel je s formalnim priznavanjem krivde. Še več. Govoril je, da priznava vso »politično« in »pravno« odgovornost za delo »bloka«. Povsem se je strinjal z javnim tožilcem, ki je zanj zahteval smrtno kazen.«

Če preučujemo sodne zapiske z Buharinovega procesa, se zastavlja vprašanje, zakaj je Buharin tako trdovratno zavračal vse obdolžitve glede vohunstva, špijonaže, izdajstva, pri-

³¹ Mac Lean F., *Eastern approaches*, London 1949, str. 94–97.

prave načrtov za uboje in kontrarevolucijo, istočasno pa je priznaval svojo krivdo v splošni deklarativni obliki. Očitno si je Buharin prizadeval, da pride na sodišče in tam še zadnjič poizkuša razkrinkati Stalinov režim pred javnim tožilcem, ki bi moral biti varuh Stalinovega sistema zakonitosti. Ko je Buharin z besedami priznaval, da je kriv, je v praksi razkrinkaval ne le stalinsko tehniko inkvizicije, temveč je javno izpovedal svoj program. Če bi Buharin izbral drugačno taktiko, taktiko zanikanja sleherne krivde, bi ga ustrelili brez sodišča, tako kot so bili ustreljeni mnogi drugi člani CK in celo politburoja.

Procese v tridesetih letih so vodili za zaprtimi vrati. Sovjetski državljani so o procesih vedeli samo tisto, kar so izvedeli iz cenzuriranega tiska. V nekoliko boljšem položaju so bili predstavniki tujega tiska čeprav so tudi zanje veljale stroge omejitve. Nekateri dopisniki tujih agencij in po en član poslaništev so kljub temu dobili dovoljenje, da so bili navzoči na procesih in so svoj tisk obveščali o njihovem poteku.

Obtoženci so priznali vse. Nekateri so se obtoževali celo bolj, kot je to zahteval tožilec Višinski. Ko je tuji tisk začel izražati dvome glede verodostojnosti procesov, je resnica le počasi prodirala na dan, XX. kongres je procese naprtil na rovaš kulta osebnosti. Hruščev je na kongresu veliko povedal o tajinstvenih metodah zasliševanja. Izjavil je tudi, da je v marcu leta 1938 nasprotoval procesu proti Buharinu.

15. marca 1938 so Buharinu in Rikovu izrekli smrtno kazen. Na smrt so obsodili tudi dva provokatorja NKVD Ivanova in Šarangoviča, da bi za vselej obmolknila pred zgodovino. Prošnje za pomilostitev so bile zavrnjene in smrtna kazen izvršena.

Šele dobrega pol stoletja po teh grozljivih dogodkih se zgodovinarjem odpirajo perspektive za dokumentirano preučevanje tega obdobja in seznanjanje širše javnosti s pravo resnico.

Zusammenfassung

STALINS KAMPF UM DIE AUTOKRATISCHE MACHT – DIE TRAGÖDIE VON NIKOLAI IWANOWITSCH BUCHARIN

Marjan Britovšek

Auf Grundlage der neuesten Moskauer Archivdokumente beschreibt der Autor den dramatischen Hintergrund von Stalins Abrechnung mit der Parteiopposition im Jahrzehnt 1928–1938 sowie deren Folgen für die sowjetische Gesellschaft. Im Vordergrund der Analyse des Autors steht der brutale Mechanismus der Methoden der sog. »Revolution von oben« durch Stalin, mit welcher in der Geschichte die stalinistische Ära eingeleitet wurde. In diesem Zusammenhang analysiert der Autor die Methoden in der Zeit der großen Säuberung (1936–1938) in einer Zeit, als Jeschow der NKVD vorstand – vom Prozeß gegen Sinowjew, Kameniew und andere im August 1936 bis zum Prozeß gegen Bucharin und Rikow im März 1938, als die Jeschow-Amtszeit ihren Höhenpunkt erreichte. Der Autor weist darauf hin, daß die Liquidation von Bucharins Opposition den letzten Versuch darstellte, eine kollektive Führung in der KPdSU(b) zu erhalten und die persönliche Diktatur Stalins zu verhindern.

Die Abhandlung bringt auch den letzten, am 10. Dezember 1937 im Gefängnis verfaßten Brief Bachurins an Stalin (der Forschung zugänglich seit der Öffnung des Dossiers von Bachurin im Jahr 1993; das Dossier wurde bis vor kurzem im Geheimarchiv des Generalsekretärs des ZK der KPdSU und im Archiv des KGB aufbewahrt). Der Brief stellt ein dramatisches Dokument dar aus der Feder eines geistig und physisch zerstörten Menschen, den Stalin psychisch völlig »entmenscht« und gedemütigt hatte, um ihn darauf durch das Todesurteil vom 15. März 1938 auch physisch zu beseitigen. Erst gut ein halbes Jahrhundert nach diesem grausamen Geschehen, stellt der Autor fest, eröffnen sich dem Historiker Perspektiven für eine quellengestützte Bearbeitung dieses Zeitabschnitts und die Möglichkeiten, die breite Öffentlichkeit mit der vollen Wahrheit vertraut zu machen.